
сторінки, на якій подано їх визначення, а також тематичний покажчик.

ОМОНІМИ І ТЛУМАЧЕННЯ У “ЗВЕДЕНОМУ СЛОВОПОКАЖЧИКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ”

© Зінаїда Козирева, 2010

к. філол. н., Інститут української мови НАН України (Київ)
УДК 811.161.2'374.822

Стаття є доповнювальною частиною Інструкції до укладання “Зведеного словопоказчика української лексики”. У статті описано засади подання омонімів у Зведеному словопоказчику (далі – Словник), їхнє тлумачення, а також тлумачення деяких інших слів. Подано список словників-джерел, уведених до Словника.

Ключові слова: омонім, омонімія, тлумачення.

This article is the missing part of the Instruction to a “Summary word index of Ukrainian dictionary”. In this article the main principles of homonyms representation in a “Summery word index” (hereinafter referred to as Dictionary), their explanations and explanation of some other words are stated. In the ending of the article a list of source dictionaries is presented.

Keywords: homonym, homonymity, explanation.

Як своєрідний путівник по словниках і як найповніший лексикографічний довідник, “Зведений словопоказчик української лексики” має самостійне наукове значення. Зокрема, Зведений словопоказчик фіксує омоніми із словників-джерел, на основі яких його укладено, дає цінний матеріал для дослідження омонімів, їх перегрупування і систематизації (детальніше про завдання та принципи укладання Словника див.: Лексикографічний бюлетень, № 18, 2009).

Виділення та оформлення омонімів у Словнику, з огляду на його складність, займає особливе місце. Складні в плані класифікації і лексикографічного оформлення омонімічні назви, як засвідчила

практика укладання Зведеного словопоказчика, потребують особливо пильної уваги лексикографів.

У поданому нижче матеріалі зроблено спробу систематизувати й деталізувати принципи подання омонімів у Зведеному словопоказчику та їх тлумачення.

Словники-джерела зазначаються при кожному з омонімів.

Загалом порядок подання виділених у Словнику омонімів усталений:

1) серед повних лексичних омонімів на першому місці подано більш уживане слово:

ліг¹ *ім. ч.* (летіння, літання) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Ж Гр Гол УНС УАС УРС

ліг² *ім. ч.* (грошова одиниця) СУМ ВТС Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС;

2) серед лексико-граматичних омонімів (слів, що належать до різних частин мови) на першому місці подається:

а) іменна частина мови:

ляти² *ім. мн.* (одяг) УРС

ляти³ *дієсл. недок.* (ляти) Ж;

б) повнозначна частина мови:

куш¹ *ім. ч.* (велика сума грошей) СУМ (*розм.*) ВТС (*мс*) Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС

куш² *виг.* (мисл.) СУМ ВТС Орф-94 Орф-8 ВЗОС Ж Гр (*разом з акуш*³) УАС УРС

куш³ *ім. ч.* (кошолка) Я;

в) серед службових частин мови на останньому місці – частка:

й¹ *ім. невідм. с.* (буква *і* звук) СУМ ВТС

й² *спол.* СУМ (*при і*²) ВТС (*мс*)

й³ *част.* СУМ (*при і*³) ВТС (*мс*),

але відповідно до словників-джерел:

лиш¹ *част.* СУМ ВТС (*при лишé*¹) [Орф-75] [Орф-94] [Орф-8] [ВЗОС]

лиш² *спол.* СУМ ВТС (*при лишé*²) [Орф-75] [Орф-94] [Орф-8] [ВЗОС]

лиш³ *присл.* УНС.

Якщо наявна відмінність у порядку розташування омонімів у різних джерелах, у такому разі розташування цих омонімів у Словнику визначається їх уживаністю:

кир¹ *виг.* СУМ (разом з кир-кір) Ж

кирр Гр

кир² *ім. ч.* (плато) ВТС

кир³ *ім. ч.* (сукно) Ж Я

кир⁴ *ім. ч.* (тс кїріє) Ж

луп¹ *виг., прис.* СУМ Орф-75 Орф-94 Орф-8 (*виг.*) ВЗОС БН (при лупати) Гр

УАС УРС

луп² *ім. ч.* (здирник; воєнна здобич) ВТС (*діал.; заст.*) ВЗОС БН Гр УАС

лютий¹ *прикм.* (злий) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС БН [Ж] [Гр]

УНС УАС УРС

вищ. ст. лютіший Орф-8

лютий² *ім. ч.* (назва місяця) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС БН [Ж]

[Гр] Гол УНС УАС (разом з лютець) УРС УРЕС

мін'ма¹ *присл.* ВТС (*зах.*) ВЗОС [Ж] Гр Гол УНС УАС

мін'ма² *ім. ж.* (обмін) [Ж] (разом з мінá, мін'ба).

Омоніми нумеруються нарядковими арабськими цифрами. Кількість омонімів, представлених у кожному із словників-джерел, позначається також цифрою праворуч над індексом словника у зведеному рядку омонімії, де реєстрове слово подається напівжирним шрифтом курсивом:

наверну́ти СУМ³ ВТС³

наверну́ти¹ *дієсл. док.* (повернути в якому-н. напрямку) СУМ (при наvertsати) ВТС (*тс*) Орф-75

наверну́ти² *дієсл. док.* (обертаючи, надіти на що-н.; нагвинтити) СУМ (при навірчувати¹) ВТС (*тс*)

наверну́ти³ *дієсл. док.* (намотати, накрутити на що-н.) СУМ (при навірчувати²) ВТС (*тс*).

Кількість омонімів над індексом у додатковому рядку не завжди відповідає кількості омонімів у словниковій омонімічній

групі ЗС, оскільки два омоніми джерела можуть відповідати одному омоніму Словника):

ка́ва СУМ² ВТС³ УРС²
ка́ва¹ *ім. ж.* (дерево; напій) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94
 Орф-8 ВЗОС Ж [Гр] Я Гол [УНС] [УАС] УРС УРЕ УРЕС
ка́ва² *ім. ж.* (галка) СУМ (*діал.*) ВТС (*тс*) [Гр] [УНС]
 [УАС] УРС.

Якщо у джерелі кількість омонімічних одиниць менша, ніж у Словнику, але значення слів усієї реєстрової омонімічної групи охоплено, у такому разі індекси цих омонімів оформляються за загальними правилами, тобто назву словника подано біля всіх відповідних омонімів скісною у квадратних дужках, а в додатковому рядку зазначено та кількість омонімів, яка зареєстрована в джерелі:

коса́ СУМ⁴ ВТС⁴ Ж² УРС⁴
коса́¹ *ім. ж.* (зачіска) СУМ (*у мн.*) ВТС (*тс*) [Орф-75]
 [Орф-94] [Орф-8] [ВЗОС] [БН] Ж [Гр] [Гол] [УНС] [УАС] УРС (*у мн.*)
 [УРЕС] [УРЕ]
коса́² *ім. ж.* (знаряддя) СУМ ВТС [Орф-75] [Орф-94]
 [Орф-8] [ВЗОС] ОЕ [БН] [Ж] [Гр] [Гол] [УНС] [УАС] УРС [УРЕ]
коса́³ *ім. ж.* (суходіл) СУМ ВТС [Орф-75] [Орф-94] [Орф-8]
 [ВЗОС] [Я] [Ж] [Гол] [УАС] УРС [УРЕС] [УРЕ]
коса́⁴ *ім. ж.* (селезінка) СУМ (*діал.*) ВТС (*тс*) [Орф-75]
 [Орф-94] [Орф-8] [ВЗОС] [БН] [Я] [Гр] [Гол] УРС

Омоніми нумеруються надрядковими арабськими цифрами. Значення омонімів стисло розкриваються.

Слова, представлені в УРЕ і УРЕС окремими словниковими статтями, не завжди є омонімами. У ЗС при індексі словника внизу ставиться цифра, яка вказує на кількість словникових статей у джерелі, включаючи статті з реєстровим (заголовним) словосполученням:

імпульс *ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС ОЕ Гол
 УАС УРС СІС ССІС УРЕ₂ УРЕС₃
 імпульс УНС
історичний *прикм.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
 ВЗОС ОЕ Гр Гол УНС (*при історик*) УАС (*при історик*) УРС СІС~
 ССІС УРЕ₁₀~ УРЕС₉~

При кількості словникових статей понад 10 замість цифр проставляються три крапки (...):

інститут *ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС ОЕ Гр Гол УНС УАС УРС СІС ССІС УРЕ_(...)~ УРЕС_(...)~.

Якщо в УРЕ і УРЕС першим словом словосполучення виступає прикметник, у такому разі враховано кількість словосполучень із цим прикметником, у тому числі й прикметники, утворені від власних назв і уведені до будь-якого з філологічних словників (за винятком прикметників у словосполученнях, що не входять до складу Словника):

ізоляційний *прикм.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС ОЕ Орф-8 ВЗОС Гол УРС СІС УРЕ~ (*разом із* компаунд) УРЕС₃~ (*мс*)

індійський *прикм.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС ОЕ Гол УНС (*при* індієць) УАС (*при* індієць) УРС² УРЕ₄~ УРЕС₄~

індійській БН (*разом з* індській)

Серед словників-джерел спостерігаємо певний різнобій в оформленні словникових статей: в одних словниках слова представлені як омоніми й подані в різних словникових статтях, в інших словниках омоніми об'єднані в межах однієї словникової статті під різними цифрами (значеннями слів). При розкритті омонімів у Словнику такі джерела беруться в квадратні дужки і подаються курсивом. Це означає, що у розміщених при омонімах у квадратних дужках словниках-джерелах слово багатозначне, і значення слів у них відповідають змістовому наповненню омонімів у інших словниках:

карбункул¹ *ім. ч.* (запалення шкіри) СУМ ВТС [Орф-75][Орф-94][Орф-8]

[ВЗОС] Гол

УНС [УАС] УРС СІС [ССІС] УРЕ УРЕС

карбункул² *ім. ч.* (коштовний камінь) СУМ (*заст.*) ВТС (*мс*) [Орф-75]

[Орф-94] [Орф-8][ВЗОС] Я [УАС] УРС [ССІС]

медіатор¹ *ім. ч.* (посередник) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Гол СІС (*мн.*) [ССІС (*у мн.*)] УРЕ (*мн.*) УРЕС (*мн.*)

медіатор УНС (*при* медіальний) УАС (*при* медіальний)

медіатор² *ім. ч.* (муз.) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС СІС [ССІС (*у мн.*)]

поводити¹ *дієсл. недок.* (рухати, ворушити) СУМ (*разом із* повісті) ВТС (*тс*) [Орф-75] [Орф-94] [Орф-2008] [ВЗОС]

поводити² *дієсл. недок.* (*тс* *поводитися*¹) СУМ (*разом із* повісті) ВТС (*тс*) [Орф-75] [Орф-94] [Орф-2008] [ВЗОС].

Так само оформляються лексико-граматичні омоніми, серед них – подані в одній реєстровій позиції, особливо при збігові вихідних форм:

інтернований *дієприкм., ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС

безос. пред. інтерновано ВТС (*при* інтернований);

іспитований *дієприкм., ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС.

ліварний *прикм., ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС.

Але якщо в словнику-джерелі подана паралельна назва іншої граматичної категорії, у такому разі індекси подаються без курсиву:

лавро́вий 1. *прикм.* СУМ ВТС УНС

лавро́вий і лавровий Орф-75

лавро́вий Орф-94 Орф-8 ВЗОС

2. *ім. лаврові мн.* СУМ (*при прикм.*) ВТС (*тс*) Орф-94

лаврові Орф-75

лавро́ві ВЗОС

лі́пнути¹ *дієсл. недок.* (приклеюватися до кого-, чого-н.) СУМ ВТС Орф-75

Орф-94 Орф-8 ВЗОС

лі́пнути² *дієсл. док.* (*однокр. до* ліпати) СУМ ВТС

ідеа́льний 1. *прикм.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС

2. *ім. ідеа́льне с.* СУМ (*при прикм.*) ВТС (*тс*);

ібісовий 1. *прикм.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС

2. *ім. ібісові мн.* СУМ (*при прикм.*) ВТС (*тс*)

ВЗОС (*окр.*).

Курсивна норма поширюється також на індекси словників-джерел, розташованих у додатковій позиції:

імпост¹ *ім. ч.* (камінь у підпорі) ВТС Орф-94 Орф-8 ВЗОС СІС ССІС УРЕС

імпост Орф-75 УРЕ

імпост² *ім. ч.* (податок) ВТС.

За наявності вказівки, хоч і непрямой, на значення слова, індекс словника-джерела такої лексеми ставиться біля відповідного значення омоніма без курсиву:

іспánка¹ *ім. ж.* (особа) СУМ (*при іспánці*) ВТС (*тс*) Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС

іспánка² *ім. ж.* (хвороба) СУМ ВТС УРС

мент¹ *ім. ч.* (момент, мить) СУМ (*розм.*) ВТС (*розм., поет.*) Орф-75 Орф-94

Орф-8 ВЗОС Ж Гр Гол (*разом із момент*) УНС УАС УРС

мент² *ім. ч.* (міліціонер) ВТС (*розм.*).

При однозначному слові, що збігається зі значенням омоніма, позначення словника наводиться відповідно до порядку словників безпосередньо після тлумачення:

пальміра¹ *ім. ж.* (прозивна назва) ВТС

пальміра² *ім. ж.* (пальма) ВТС [Орф-75] [Орф-94]
[Орф-2008] [ВЗОС]

пальміра³ *ім. ж.* (шрифт) СУМ [Орф-75] [Орф-94]
[Орф-2008] [ВЗОС];

му¹ *ім. невідм. с.* (одиниця виміру) Орф-94 Орф-8 ВЗОС

му² *виг.* СУМ ВТС Орф-94 Орф-8 ВЗОС Гр УАС

му³ *займ.* (скороч.: йому) Гр;

лак¹ *ім. ч.* (речовина) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Ж Гр Гол УАС УРС СІС ССІС УРЕ (*мн.*) УРЕС (*мн.*)

ляк Ж УНС УАС

лак² *див. лаки*

лак³ [*ім. ч.*] (одиниця збільшеного рахунку) ССІС.

Курсивом подаються індекси багатозначних слів, до яких у Словнику наявні відповідники в однині і множині (умовні омоніми), оформлені відповідно в різних статтях:

ізобáра *ім. ж.* (умовна лінія) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС СІС (*мн.*) [ССІС (*мн.*)] УРЕ

ізобáри *ім. мн.* (атомні ядра) ВТС ВЗОС Гол УНС УАС СІС [ССІС] УРЕ УРЕС

ізобáр *ч.* ВТС (*при* ізобáри).

Якщо у словнику-джерелі слово зафіксоване без зазначення омонімії або полісемії, у такому разі індекс цього джерела зазначено тільки біля першого омоніма курсивом:

коралі́на¹ *ім. ж.* (намистина з коралів) СУМ ВТС
Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Ж (*мн.*)

коралі́на² *ім. ж.* (сніжнягідник) СУМ ВТС УРС

мото́рний¹ *прикм.* (до мото́р) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94
Орф-8 ВЗОС Гр Гол

[СІС] [ССІС] [УАС (*при* мото́р)] УРС УРЕ УРЕС

мото́рний² *прикм.* (проворний, спритний) СУМ ВТС БН Ж
УНС [УАС (*при*

мото́р)] УРС

мото́рний³ *прикм.* (руховий – про психофізіологічні процеси)
СУМ ВТС

[УАС] [СІС] [ССІС] УРС;

недру́жність¹ *ім. ж.* (від недру́жний) СУМ ВТС Орф-75
Орф-94 Орф-2008 ВЗОС

недру́жність² *ім. ж.* (від недру́жній) СУМ ВТС.

Або біля того омоніма, якому формально найбільше відповідає подана в словнику лексична одиниця:

ко́лово́рот³ *ім. ч.* (ворота) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс; при*
ко́лово́рот²) Орф-75 (*разом із* ко́лово́рот) Орф-94 Орф-8 ВЗОС Гол

ко́лово́рот Орф-75 (*при* ко́лово́рот)

УРС (*заст.*).

Індекси словників-джерел, у яких омонімічні слова не мають спеціальної позначки омонімів, але подані в окремих статтях (напр., Орф-75, БН), оформляються за загальними правилами омонімії:

кро́ль¹ *ім. ч.* (спосіб плавання) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94
Орф-8 ВЗОС УРС СІС ССІС

кро́ль² *ім. ч.* (крі́ль) БН (*разом із* кро́ліця)

кро́ль³ *ім. ч.* (цар, король) БН

ла́ска¹ *ім. ж.* (пещення) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС БН Ж [Гр]

Гол УНС (*при* ла́сий) УАС УРС

ласка² *ім. ж.* (тварина) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС БН (*при ласица*) [Гр] УРС УРЕ УРЕС.

Оскільки порядок омонімів у різних словниках різний, у
Словнику прийнято вільний порядок омонімів. Так, у слові *клуб* у
СУМ і ВТС **клуб**¹ *ім. ч.* (організація), **клуб**² *ім. ч.* (клубок), **клуб**³ *ім. ч.*
(стегно); в орфографічних словниках: **клуб**¹ *ім. ч.* (клубок), **клуб**² *ім.*
ч. (стегно), **клуб**³ *ім. ч.* (організація); у Словнику:

клуб¹ *ім. ч.* (організація) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС [Ж] УНС

(разом з клуб) [УАС] УРС СІС ССІС УРЕ УРЕС

клуб Ж Гол УНС (*при клуб*) УАС (*разом із*
клуб)

клуб² *ім. ч.* (маса диму, пилу; клубок) СУМ ВТС Орф-75
Орф-94 Орф-8

ВЗОС [Ж] [Гр] Гол (*мн.*) [УАС] УРС (*у мн.*)

клуб³ *ім. ч.* (стегно) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС [Ж] [Гр] УНС [УАС] УРС (*розм.*);

міна¹ *ім. ж.* (гримаса) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС Ж Гол УНС

УАС УРС СІС ССІС [УРЕ]

міна² *ім. ж.* (снаряд) СУМ ВТС [Гр] УНС УРС СІС ССІС
[УРЕ] УРЕ (*мн.*)

УРЕС (*мн.*)

міна УНС

міна³ *ім. ж.* (обмін) СУМ ВТС БН [Гр] УРС [УРЕ] УРЕС

міна Ж (*разом із мінбá*) УНС УРЕ

міна⁴ *ім. ж.* (міра; монета) СУМ ВТС УРС СІС ССІС
[УРЕ]

міна⁵ *ім. ж.* (стрижень олівця) СУМ ВТС УРС

міна⁶ *ім. ж.* (підземний хід) СУМ ВТС Ж.

Отже, якщо у словнику-джерелі слово оформлене як омонім,
але порядок розташування омонімів не відповідає такому у
словнику-джерелі, який вважаємо основним, у такому разі індекс
джерела ставиться біля відповідних омонімів за значенням:

колóворот¹ *ім. ч.* (вир) СУМ ВТС [Орф-75] Орф-94 Орф-8
УНС (*разом із коліворот*) [УАС] УРС

колóворот Гол

- ко́лорово́рт²** *ім. ч.* (інструмент; пристрій) СУМ ВТС
(разом із ко́лорово́рт³) [Орф-75] [УАС]
ко́лорово́рт Гр (*при* ко́лорово́рті)
ко́лорово́рт Орф-94 Орф-8 ВЗОС
ко́лорово́рт УРС УРЕ
- ко́лорово́рт³** *ім. ч.* (ворота) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс; при*
ко́лорово́рт²)
[Орф-75] Орф-94 Орф-8 ВЗОС
ко́лорово́рт УРС (*заст.*)
- ку́пина¹** *ім. ж.* (на болоті) СУМ ВТС Орф-94 Орф-8 ВЗОС
[Ж] УРС
купи́на і ку́пина Орф-75
купи́на [УАС]
- купи́на²** *ім. ж.* (рослина) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс*) Орф-75
Орф-94 Орф-8
ВЗОС [Ж] Я [УАС] УРС УРЕ УРЕС.
Слова, які мають однакове зовнішнє оформлення, але різні
значення в різних словниках, у Словнику представлені як омоніми:
- монопо́ль¹** *ім. ч.* (монополія) СУМ (*розм.*) Орф-94 Орф-8
ВЗОС УНС (*при*
моноло́г) УАС (*при* монополіза́ція)
- монопо́ль²** *ім. ч.* (елементарна частинка) ВТС ССІС;
- манда́рінка¹** *ім. ж.* (птах) ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8
ВЗОС УРЕ УРЕС
- манда́рінка²** *ім. ж.* (плід) УНС;
- маля́рка¹** *ім. ж.* (*жін. до* маля́р) СУМ УНС (*при* маля́р) Гр
УАС УРС
маля́рка Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС
- маля́рка²** *ім. ж.* (приміщення) ВТС;
- ми́литися¹** *дієсл. недок.* (намилюватися) СУМ ВТС [Гр]
УНС (*при* мили́ння)
[УАС]
- ми́лі́тися УРС
- ми́лі́тися²** *дієсл. недок.* (зжалюватися; помилятися) БН Ж
(*при* мили́ти²) [Гр] [УАС];
- ми́шкати¹** *дієсл. недок.* (мишкувати) СУМ (*діал.; при*
мишкува́ти) ВТС (*тс*)

Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Гр УАС (разом з мишкувати)
УРС (діал.; разом із мишкувати)

мишкати² дієсл. недок. (баритися; проживати) БН;

іванчик¹ ім. ч. (рослина) Гр

іванчик² [ім. ч.] (птаха)Я.

У різних словникових статтях подаються лексико-граматичні омоніми (однокореневі і формально тотожні слова) у разі великої розгалуженості, ускладненості семантичної структури у межах кожної з таких частин мови:

i² спол. СУМ (разом з й) ВТС (мс) Ж Гр (разом з й²) Гол УНС
УАС УРС (разом із й)

i³ част. СУМ (разом із й) ВТС (мс) УРС

i⁴ виг. СУМ ВТС Гр УАС УРС

i-i! СУМ (при i⁴) ВТС (мс)

i-i-i! СУМ (при i⁴) ВТС (мс).

У статтях із продуктивними компонентами слів також відзначаються омонімічні відношення:

авто¹... (у знач. автомобільний) СУМ

авто²... (у знач. автоматичний) СУМ

авто³... (у знач. самохідний) СУМ

авто⁴... (у знач. свій, власний або само...) СУМ.

При лексико-граматичній омонімії (наявності у структурі слів значень (відтінків), належних до різних лексико-граматичних розрядів) подаються дві і більше вказівки на частиномовну характеристику слова:

а) у межах однієї реєстрової позиції (якщо одиниці є формально тотожними, а система позначок не ускладнена):

мерлий прикм., ім. ч. СУМ (розм., рідко) ВТС (мс) Орф-75 (прикм.) Орф-94 (прикм.) Орф-8 (прикм.) ВЗОС (прикм.) ОЕ (прикм.) Ж (прикм.) Гр (прикм.) УАС УРС (розм.)

карний прикм., ім. ч. СУМ ВТС Орф-75 (прикм.) Орф-94 (прикм.) Орф-8 (прикм.) ВЗОС (прикм.) Гр (прикм.) Гол (прикм.) УНС УАС (прикм.) УРС

карний Ж (прикм.)

бітний дієприкм., прикм. СУМ Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Гр Гол

ін-квартó *присл., ім. невідм. с.* СУМ ВТС Орф-75 [СІС: ім.] [ССІС]

візаві *присл., ім. невідм. ч. і ж.* СУМ Орф (*незм., невідм. ч. і ж.*) [СІС: ім.]

відóмо *пред., вст. сл.* СУМ Гр (*присл.*) [Гол]

багáто *присл., числ., ім.* СУМ [Орф.: *числ., ім.*] Гр (*присл.*) [Гол: *числ., ім.*];

б) у формі статті багатозначного слова (якщо такі одиниці є формально нетотожними):

земновóдний 1. *прикм.* СУМ Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС

2. *ім. земновóдні мн.* СУМ (*при прикм.*) УРЕ;

здавáтися *дієсл. недок. 1.* СУМ

2. *вст. сл. здається;*

в) у формі статті багатозначного слова (якщо при формальній тотожності різних лексико-граматичних значень система позначок у межах однієї позиції надто ускладнена):

комі *ім. невідм. мн.* (народ), *ч. і ж.* (особа) Орф-94 Орф-8 ВЗОС СУМ (*невідм.*) ВТС (*невідм., ч., ж. і мн.*) [СУМ: *невідм.*] Гол УРС (*невідм. мн.*) УРЕ (*разом із комі-зиряни*) УРЕС (*мс*)

2. *ім. невідм. ж.* (мова) Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРЕ УРЕС [Гол]

3. *прикм. незм.* (стос. до народу й мови) Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС УРЕ~ УРЕС~.

Оскільки значення омонімів у Словнику мають допоміжний (розрізнявальний) характер, вони наводяться якомога стисліше. Тлумачення омонімів береться з тих словників, де його викладено найстисліше і найінформативніше. При багатозначності омонімів у Словнику відображено одне з усіх наявних у словнику-джерелі або те, яке зафіксоване в усіх словниках:

бал¹ *ім. ч.* (вечір із танцями) СУМ

бал² *ім. ч.* (одиниця виміру) СУМ;

кабалá¹ *ім. ж.* (рабство) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС Ж Гол УНС

УАС УРС ССІС УРЕ УРЕС

кабалá² *ім. ж.* (кабалістика) ВТС [Ж] УРС ССІС

кабáла Ж Гр УНС УАС

лох¹ *ім. ч.* (кущівник) СУМ ВТС *Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС*
[Ж] Гр УРС

(*діал.*) УРЕ УРЕС

лох² *ім. ч.* (риба) СУМ ВТС УАС УРС

лох³ *ім. ч.* (жадняга; простак) ВТС [Ж].

Якщо значення якого-небудь багатозначного омоніма ширше, ніж наведене у Словнику тлумачення, у такому разі після тлумачення додаються слова *і т. ін., тощо*:

мітити¹ *дієсл. недок.* (ставити мітку) СУМ ВТС *Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС*

Гр УНС [УАС] УРС

мітити² *дієсл. недок.* (цілитися *і т. ін.*) СУМ ВТС
[УАС] УРС

мітити Ж;

мітчик¹ *ім. ч.* (той, хто мітить *тощо*) СУМ ВТС *Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС* [УРС]

мітчик² *ім. ч.* (інструмент для гвинтового нарізування) СУМ ВТС [УРС] УРЕ УРЕС.

При розкритті омонімів у Словнику дається:

а) вказівка на частину мови (при різночастиномовній омонімії) або комбінована форма викладення:

на¹ *прийм.* СУМ ВТС

на² *част.* СУМ (*розм.*) ВТС (*мс*)

на³ *виг.* (вираження подиву) СУМ ВТС

на⁴ *виг.* (підкликання собаки) СУМ ВТС

світло¹ *ім. с.* (промениста енергія) СУМ

світло² *присл., пред.* СУМ;

б) вказівка на сферу застосування (якщо цього достатньо):

матрикс¹ *ім. ч.* (у друкарстві) ВТС ВЗОС [Ж] СІС

матрикс² *ім. ч.* (біол.) ВТС [Ж];

мєтрика¹ *ім. ж.* (літ., муз *і т. ін.*) СУМ ВТС *Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС* [УАС] УРС СІС ССІС УРЕ УРЕС

мєтрика² *ім. ж.* (свідectво про народження) СУМ (*заст.*) ВТС (*мс*) БН Ж Гр УНС [УАС] УРС СІС ССІС УРЕ УРЕС

мєтрика³ *ім. ж.* (мат.) ВТС УРС;

в) вказівка на однокореневі повні синоніми (як вони виділені у словниках-джерелах):

- навісний¹** *прикм.* (навішуваний) СУМ ВТС [Орф-75]
навісний² *прикм.* (навіжений) СУМ ВТС [Орф-75];
невіданий¹ *дієприкм.* (неопублікований) СУМ ВТС
невіданий² 1. *дієприкм.* (небачений) СУМ ВТС;
освічувати¹ *дієсл. недок.* (освітлювати) СУМ (рідко;
разом з освітїти)
освічувати² *дієсл. недок.* (навчати *тощо*) СУМ (рідко; разом
з освітїти);
г) вказівка на фразеологізм, якщо один з омонімів належний
до якого-небудь фразеологізма чи сталого словосполучення:
косовий¹ *прикм.* (до *коса¹*) СУМ ВТС Орф-94 ВЗОС
косовий Орф-75
косовий² 1. *прикм.* (до *коса²*) СУМ ВТС [Ж] УРС
2. *ім.* *косова ж.* Ж (*при прикм.*)
косовий³ *прикм.* (тільки в ССС: **косовий сажень**) СУМ [Ж]
(*тс; при косовий*)
монопóль¹ *ім. ч.* (монополія) СУМ (розм.) Орф-94 Орф-8
ВЗОС УНС (*при*
монолог) УАС (*при монополізація*)
монопóль² *ім. ч.* (елементарна частинка) ВТС ССІС;
одинцém¹ *присл.* (у виразі: **один одинцém**) СУМ (*при один*)
одинцém² *присл.* СУМ (*при одинець*) ВТС (*при одинець і*
окр.);
г) вказівка на слово з твірною основою (для омонімів –
похідних слів, значення яких зрозуміле з їх походження):
листовий¹ *прикм.* (до *лист¹*) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94
Орф-8 ВЗОС [Ж]
[УНС] (*при листівка*) [УАС]
листовий Гр
листовий² *прикм.* (до *лист²*) СУМ ВТС [Ж] Гр [УНС (*при*
листівка)] [УАС]
УРС УРЕ УРЕС;
назублюватися¹ *дієсл. недок.* (*нас. до назублювати*) СУМ
ВТС
назублюватися² *дієсл. недок.* (пароститися, проростати) СУМ
ВТС;
д) омоніми – віддієслівні іменники тлумачаться за зразком:

накида́ння¹ *ім. с. (дія за знач. накида́ти¹)* СУМ ВТС
накида́ння² *ім. с. (дія за знач. накида́ти²)* СУМ ВТС;
обвіюва́ння¹ *ім. с. (дія за знач. обвіюва́ти¹)* СУМ ВТС
обвіюва́ння² *ім. с. (дія за знач. обвіюва́ти²)* СУМ ВТС;
біг¹ *ім. ч. (дія за знач. бігти)* СУМ ВТС (*мс*)
біг² *ім. ч. (мс бог)* СУМ (*рідко; при бог*) ВТС (*мс*);

Якщо слово у Словнику подно не як омонім, а як багатозначне, яке охоплює усі значення омонімів словника-джерела, то індекс такого джерела з омонімією супроводжено спеціальною позначкою праворуч угорі – арабською цифрою, що вказує на кількість омонімів у ньому:

листопа́д *ім. ч.* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС БН Гр Гол² УНС УАС УРС² УРЕ² УРЕС²;

миротво́рний *прикм. (заспокійливий)* СУМ (*заст.*) ВТС (*мс*) Орф-75 Орф-94 Орф-8;

ВЗОС Ж² (*разом із миротво́рчий*) Гр УНС (*при миротво́рець*) УАС (*при миротво́рець*) УРС (*заст.*).

Так само оформляються омоніми словників-джерел, які в Словнику відповідають значенню тільки одного з омонімів омонімічної групи:

ку́ля СУМ² ВТС² УРС²

ку́ля¹ *ім. ж. (геометричне тіло; у зброї)* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС БН [Ж] [Гр] Я Гол (*у мн.*) УНС (*у мн.; при кулі і окр.*) [УАС] УРС УРЕ² УРЕС²

ку́ля² *ім. ж. (милиця)* СУМ (*діал.*) ВТС (*мс*) [Ж] [Гр] [УАС] УРС (*діал.*)

Омонімію збережено й у Словнику, якщо основний словник не розкриває усіх значень омонімічного блоку словника-джерела.

Якщо ж основний словник не розкриває усіх значень омонімічного блоку словників-джерел, тоді омонімія зберігається й у Словнику:

ко́та¹ *ім. невідм. (народ)* ВТС

ко́та² *виг.* Ж Гр УНС

кота́ УАС;

кльош¹ 1. *ім. ч. (особливий крій одягу)* СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС УРС ССІС

кльоша *ж.* Гол (*разом із кльоші*)

кльо́ші *мн.* Гол (*при* кльо́ша)
 2. *прикм. незм.* СУМ ВТС
кльош² *ім. ч.* (затінювальне скло) УНС (*разом з* кльо́ша)
 УАС (*разом з* кльо́ша)

кльо́ша *ж.* УНС УАС;
ку́тер¹ *ім. ч.* (машина для подрібнення фаршу) ВТС
Орф-8 ВЗОС
ку́тер² *ім. ч.* (тендер) ВТС
ку́тер³ *ім. ч.* (катер, шлюпка) УНС УАС (*разом з* кáтер);
лаба́з¹ *ім. ч.* (приміщення для зерна) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс*)
Орф-8 ВЗОС УРС

лаба́з² *ім. ч.* (мисл.) ВТС
 ла́баз Ж
лаба́з³ *ім. ч.* (рослина) Гр .

Неомонімічні назви в Словнику не тлумачаться. Стислими семантичними поясненнями в дужках супроводжуються лише ті слова, що потребують пояснення, тобто якщо поряд або поблизу знаходяться слова:

1) однакові за написанням, але з різним наголосом (омографи):

о́кісний *прикм.* (до о́кіст) СУМ ВТС... / **о́кісний** *прикм.* (до о́кістя) СУМ ВТС...; **ма́зка** *ім. ж.* (штукатурка) СУМ (*розм., рідко*) ВТС (*діал.*) Орф-8 ВЗОС.../ **мазка́** *ім. ж.* (кров) СУМ (*розм.*) ВТС (*тс*) Орф-8 ВЗОС...; **мали́нівка** *ім. ж.* (птах) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС.../ **малині́вка** *ім. ж.* (наливка) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **ма́ца** *ім. ж.* (у друкарстві) Орф-75.../ **маца́** *ім. ж.* (обрядовий хліб) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **ме́та** *ім. ж.* (угода) ВЗОС.../ **ме́та** *ім. ж.* (ціль) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **мо́шка** *ім. ж.* (одна комаха) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС.../ **мошкá** *ім. ж.* (комашня) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС;

2) слова мають різні значення і одне з них зафіксоване у формі однини, а друге – у формі множини: **кура́нт** *ім. ч.* (товкачик для розтирання) ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС.../ **кура́нти** *ім. мн.* (вежовий годинник) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС...; **майо́р** *ім. ч.* (звання) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС.../ **майо́ри** *ім. мн.* (квіти) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **майо́рці** *ім. мн.* (тс. майо́ри) СУМ

ВТС Орф-8 ВЗОС...; **марш**¹ *ім. ч.* (хода в строю; муз. твір тощо) СУМ ВТС... / **ма́рші** *ім. мн.* (прибережні луки) ВТС Орф-8 ВЗОС...;

мікропо́ра *ім. ж.* (підшва) ВТС Орф-8 ВЗОС Орф-8 ВЗОС... / **мікропо́ри** *ім. мн.* (найдрібніші пори) ВТС...; **ні́мка** *ім. ж.* СУМ (*при німці*) ВТС (*тс*)... / **ні́мки** *ім. мн.* (родина комах) ВТС... / **ні́чніці** *ім. мн.* (безсоння) СУМ ВТС... / **ні́чніця** *ім. ж.* (метелик) СУМ ВТС...; **нове́ла** *ім. ж.* (худ. твір) СУМ ВТС... / **нове́ли** *ім. мн.* (муз. п'єса) ВТС...;

3) якщо загальний іменник може бути сприйнятий як власна назва:

іва́но́к *ім. ч.* (рослина) Гр... / іва́но́к УНС...; **кочу́бе́й** *ім. ч.* (орн.) Гр УАС (*разом із кочубе́йка*) ...; **лібе́рія** *ім. ж.* (*тс* лівр́ея) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс*) УНС...; **максі́м** *ім. ч.* (кулемет) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **мала́га** *ім. ж.* (сорт вина) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **ма́льта** *ім. ж.* (бітум) ВТС...; **манче́стер** *ім. ч.* (тканина) СУМ (*заст.*) ВТС (*тс*) Орф-8 ВЗОС...; **ма́рена** *ім. ж.* (картина) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС...; **не́стор** *ім. ч.* (птах) ВТС та при потребі в деяких інших випадках, напр.:

4) близькі за звучанням слова, які різняться лише однією літерою:

лагу́н *ім. ч.* (ємність) БН Гр... / **лагу́н** *ім. ч.* (стовбур дерева) Гр...; **макролі́д** *ім. ч.* (антибіотик) ВТС (*мн.*)... / **макролі́т** *ім. ч.* (знаряддя) ВТС (*мн.*) Орф-8 ВЗОС...; **метиза́ція** *ім. ж.* (схрещення тварин) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС... / **метиса́ція** *ім. ж.* (схрещення рас) ВТС Орф-8 ВЗОС...; **метропо́лія** *ім. ж.* (місто-державна) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...; **митропо́лія** *ім. ж.* (володіння митрополита) СУМ ВТС Орф-8 ВЗОС...;

5) близькі за звучанням слова з різних сфер, ужиті у формі множини:

мікроспо́риди *ім. мн.* (алергічні висипи при мікроспорії) ВТС ВЗОС... / **мікроспо́ридіи** *ім. мн.* (тип безхребетних тварин) ВТС Орф-8 ВЗОС...;

б) при різному наголошуванні в тлумачних і орфографічних джерелах, коли в останніх важко стверджувати, що це одне і те саме слово:

креме́на *ім. ж.* (бот.: білокопитник) СУМ ВТС... / **креме́на** Орф-8 ВЗОС Орф-94...;

7) при назвах, що пишуться з великої і малої літери:

кобза́р (музикант) і **Кобза́р** (про Т.Г.Шевченка) *ім. ч.*
Орф-8 ВЗОС Ж Гол УНС (окр.) УАС (окр.)
УРЕ УРЕС (*мн.*) .../ кобза́р СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 УНС УРС.../
кобза́рь БН Гр...; **каме́няр** (робітник) і **Каме́няр** (про І.Я.Франка) *ім. ч.*
Орф-94 Орф-8... / каме́няр СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС
Ж (*разом з каме́нярський*) Гр Гол УНС УАС УРС...; **крипто́н** (проста
речовина) і **Крипто́н** (елемент) *ім. ч.* ВЗОС... / крипто́н СУМ ВТС
Орф-75 Орф-94 Орф-8...;

8) при діалектному слові, особливо якщо воно у словниковій
статті фіксується як в однині, так і в множині: **кре́плики** *ім. мн., зах.*
(пиріжки) ВТС ВЗОС .../ кре́плик *ч.* ВТС (*при кре́плики*)...;

9) різні за значенням слова з подвоєнням приголосних:
каре́та *ім. ж.* (повіз) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС
Гр Гол УНС УАС УРС УРЕС... / **каре́тта** *ім. ж.* (черепаха) Орф-94
Орф-8 ВЗОС...; **мезофі́л** *ім. ч.* (організми) ВТС (*мн.*) Орф-94 Орф-8
ВЗОС СІС ССІС УРЕ.../ **мезофі́лл** *ім. ч.* (м'якоть листа рослин)
ВТС...;

10) близькі за звучанням однокореневі слова: **козаче́нко** *ім.*
ч. (син козака) СУМ ВТС Орф-75 Орф-94 Орф-8 ВЗОС... /
коза́ченько *ім. ч., нар.-поет. (нестл. до коза́к)*

СУМ Орф-8 ВЗОС;

11) слова, які мають різне значення і різняться родовим
закінченням: **кюве́т** *ім. ч.* (канавка) ... **кюве́та** *ім. ж.* (ванночка).../
кюве́тка *ім. ж.* (кювета)...; **метапла́зм** *ім. ч.* (лінгв.) ВТС.../
метапла́зма *ім. ж.* (біол.) ВТС Орф-8 ВЗОС...; **міма́нс** *ім. ч.*
(мімічний ансамбль) ВТС Орф-8 ВЗОС... / **міма́нса** *ім. ж.* (одна з
систем індійської філософії) ВТС...;

12) деякі похідні прикметники:

лабрадо́ровий *прикм. (до лабрадо́р)*.../ **лабрадо́рський**
прикм. (до Лабрадо́р)... .

Якщо окремі значення полісемічного слова мають різну
фонетичну або граматичну форму, наприклад, належать до різних
лексико-граматичних розрядів, це також відображається у словнику:

мамо́на *ім. ч.* 1. *ч.* (бог наживи) СУМ ВТС Орф-75
Орф-94Орф-8 ВЗОС

2. *ж.* (жадібність) СУМ ВТС;

мандр'юха *ім. 1. ч. і ж.* (волоцюга) СУМ ВТС Орф-75
Орф-94 Орф-8 ВЗОС

2. *ж.* (розпусна жінка) СУМ ВТС.

Робота над Словником щойно розпочалася. Можна припустити, що у процесі укладання словникових статей з'являтимуться певні труднощі, пов'язані із значною джерельною базою словників, створених на своїх, тільки для них характерних, засадах. А це, у свою чергу, закономірно спричиниться до уточнень і доповнень до Інструкції, зокрема щодо омонімії і тлумачної частини Словника.

Джерела

БН	Білецький-Носенко П. П. Словник української мови. – К., 1966.
ВЗОС	Великий зведений орфографічний словник / Укл. В.Т.Бусел, М.Д.Василега-Дерибас, О.В.Дмитрієв, Г.В.Латник, Г.В.Степенко. – К., 2003.
ВТС	Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., 2007.
Гол	Голоскевич Г. Правописний словник. – К., 1930 (або: Нью-Йорк ... Львів, 1994).
Гр	Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907 – 1909.
Ж	Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: В 2-х т. – Львів, 1886.
ОЕ	Орфоепічний словник української мови: В 2-х т. / Уклад. М.М.Пещак, В.М.Русанівський, Н.М.Сологуб, В.В.Чумак, Г.М.Ярун. – К., 2001.
Орф-75	Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І.Головащук, Т.В.Зайцева, І.С.Назарова, М.М.Пещак, В.М.Русанівський. – К., 1975.
Орф-94	Орфографічний словник української мови / Уклад. С.І.Головащук, М.М.Пещак, В.М.Русанівський, О.О.Тараненко. – К., 1994.
Орф-2008	Український орфографічний словник / Уклад. В.В.Чумак, І.В.Шевченко, Л.Л.Шевченко, Г.М.Ярун. – Вид. 7-е. – К., 2008.
СІС	Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К., 1986.

ССІС	Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О.І.Скопненко, Т.В.Цимбалюк. – К., 2006.
СУМ	Словник української мови: В 11-и т. – К., 1970-1980.
УАС	Українсько-англійський словник / Уклад. К.Андрусишин і Я.Кретт. – Саскатун (Канада), 1990.
УНС	Українсько-німецький словник / Уклад. З.Кузеля і Я.Рудницький. – Лейпциг, 1943.
УРЕ	Українська радянська енциклопедія: В 12-и т. – К., 1977–1985.
УРЕС	Український радянський енциклопедичний словник: У 3-х т. – К., 1967–1968.
УРС	Українсько-російський словник: У 6-и т. – К.
Я	Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. I (А–К).

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗНАКИ МОВНОЇ ЕКСПРЕСІЇ У "ЩОДЕННИКАХ" (1923–1929 РР.) СЕРГІЯ ЄФРЕМОВА

Наталія Мазур, 2010

к. філол. н., Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ)

УДК 81'73.7:821161.1

У статті розкрито функціонування фразеологічних одиниць у мемуарних текстах Сергія Єфремова, розглянуто семантичні й структурно-семантичні трансформації фразеологізмів, відзначено вживання фразеологічних одиниць у функції самохарактеристики автора, характеристики інших осіб, образно-емоційної оцінки часу створення мемуарного тексту.

Ключові слова: мемуарний текст, фразеологічні одиниці, трансформація фразеологізмів, самовираження, образність, іронія.

The article deals with the functions of pphraseological units in the memoirs text of Sergej Yefremov, it is examined the semantic and structural-semantic transformations of pphraseological units. Conclusions about specific use of pphraseological units in self descriptions of the other person's, figurative and